

Маріанна Плахтій

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЛОГІКИ НА КИЇВСЬКИХ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСАХ

Досліджується діяльність Київських Вищих жіночих курсів, можливості та умови їх формування у межах освітніх та суспільно-історичних змін другої половини XIX – початку XX століть. Аналізуються проблеми викладання логіки у вищому жіночому освітньому закладі.

Ключові слова: *Київські Вищі жіночі курси, викладання логіки, С. Ананьїн, С. Гогоцький, Є. Гогоцька, П. Тихомиров, Г. Шпет.*

Трансформаційні зміни у сучасній вищій школі викликають необхідність залучення педагогічного досвіду набутого поколіннями з метою вдосконалення методик, а також гуманізації освітнього процесу. Водночас актуальним постає й вивчення гендерних аспектів у вітчизняній освіті, досвід формування та впливу діяльності вищих жіночих закладів освіти на процес формування української інтелігенції. Сучасна система вищої освіти України не може вважатися гендерно демократичною, а впровадження гендерного чинника у педагогіку вищої школи проходить початковий етап. З огляду на це, проблема ролі жінок у історії, науці, освіті постає пріоритетним напрямом історико-філософських досліджень.

Освітня діяльність наприкінці XIX ст. у Російській імперії характеризується освітніми та суспільно-історичними змінами. Визначальною серед низки освітніх подій є піднесення вищої жіночої освіти – створення Вищих жіночих курсів (ВЖК). На теренах України першим вищим навчальним закладом для жінок були Київські вищі жіночі курси (КВЖК). За роки незалежності вітчизняні науковці все більше звертаються до історії формування курсів, а також дослідження проблем викладання різних гуманітарних дисциплін на Вищих жіночих курсах в Україні. Зокрема, цим питанням присвячено роботи істориків О. Білоусько, К. Губар, В. Добровольської, К. Кобченко, І. Прутченко, О. Супруненко. Проте, щодо філософських дисциплін, до сьогодні відсутня спеціальна наукова розвідка присвячена викладанню на КВЖК філософських дисциплін.

Метою статті є дослідження умов формування вищого жіночого навчального закладу у Києві, вплив передової української інтелігенції на його діяльність, а також аналіз досвіду викладання логіки у вищому жіночому освітньому закладі.

Вперше доступ до вищої освіти жінки у Російській імперії отримали у середині XIX ст., їм було дозволено відвідувати лекції в університетах як вільнослухачкам. Нemoжливiсть отримати

вищу освіту у Російській імперії спонукала молодих жінок виїздити на навчання до Європи. Найбільшу кількість студентського жіноцтва було у Цюріху 1873 р. – 109 студенток. Враховуючи, що Цюріх – центр тогочасної російської революційної еміграції, Міністерство народної освіти уgliedло у цьому велику загрозу та пішло на поступки у питанні вищої жіночої освіти.

Вищі навчальні заклади для жіноцтва дозволялося відкривати лише як приватні заклади, а засновник – професор мав викликати довіру міністерства. У 1872-1878 роках було відкрито у Російській імперії чотири таких заклади, із них на теренах України лише один – Київські вищі жіночі курси (КВЖК). Шлях до формування цього освітнього закладу не був безхмарним. З ініціативою заснування Київських Вищих жіночих курсів до Міністерства народної освіти ще у 1872 р. звернулася група жінок, серед яких, в основному, були дружини професорів Київського університету. Але на це подання міністерство відповіло відмовою. І у 1874 р. Рада Київського університету звернулася з повторним проханням у міністерство, проте звернення залишилось поза увагою можновладців¹.

Київські вищі жіночі курси були відкриті в 1878 році, за ініціативою жіночого колективу, який очолили А. Алексеева, В. Антонович, Є. Гогоцька та інші. Саме вони зібрали необхідну для початку суму коштів. Засновником курсів став професор університету Св. Володимира С. Гогоцький.

Відкриття КВЖК стало визначним освітнім явищем, у якому слід відзначити особливу роль сім'ї Гогоцьких. Євдокія Іванівна Гогоцька (1823-1888) дружина професора філософії С. Гогоцького, відома громадська діячка. Вона із роду І. Ходунова, знаного мецената, комерсанта, багаторічного міського голови м. Києва. Є. Гогоцьку вважали «невиправною лібералкою», яка опікувалася питаннями загальної та спеціальної освіти, вона заснувала початкову школу для бідних дітей, жіночу школу з ремісничим училищем, яка пізніше перетворилася на ремісниче училище. Видавала газету «Киевский телеграф» у 1875-1876 роках².

С. Гогоцький завжди підтримував дружину у її численних освітніх проектах, був керівником КВЖК, головою педагогічної ради (1878-1881 рр.) та до моменту закриття вищого навчального закладу для жінок (1886 р.) читав курси педагогіки та психології (перші два роки функціонування курсів – безкоштовно) за власноруч розробленими лекційними матеріалам.

За уставом новостворених курсів дворічне навчання не давало випускницям жодних професійних прав. Новим уставом від 1881 року було збільшено термін навчання на КВЖК до чотирьох років, а викладання дисциплін уподібнювалося університетським курсам та включало іспити, курсові, практикуми. Розділялися київські жіночі курси на 2 відділення: словесно-історичне або історико-філософське та фізико-

математичне. Професори історико-філологічного факультету університету Св. Володимира читали лекції для курсисток, не змінюючи та не скорочуючи матеріал. На історико-філологічному відділенні викладали професори та доценти університету: П. Аландський, В. Антонович, С. Гогоцький, П. Голубовський, М. Дашкевич, І. Жданов, В. Іконніков, О. Козлов, О. Котляревський, Ю. Кулаковський, І. Лучицький, В. Малінін, Ф. Міщенко, О. Роман-Славатинський, О. Соболевський, П. Терновський, Т. Флоринський, Ф. Фортинський. та ін. Одним з найбільш шанованих слухачками викладачів був професор В. Антонович³. У програмі курсів (1878-1882 рр.) філософські дисципліни займали невеликий обсяг, зокрема логіка вивчалася на першому курсі у обсязі 2 год. на тиждень, «історія філософії» на другому та третьому курсах у такому ж обсязі.

Питання вищої жіночої освіти викликало жваву дискусію серед київської інтелігенції. Опоненти пророкували «ученим дамам» втрату природної жіночності та інтересу до обов'язків матері та дружини. «Бажання жінок вчитися здавалося ненормальним, йому не вірили і під ним неодмінно підозрювали сторонні, аморальні та антиурядові дії»⁴.

Попри те, що професори університетів переважно не були проти відвідування лекцій жінками, опонентам жіночої освіти все ж вдалося переконати Міністерство освіти у його недоцільності. З огляду на це, було прийнято новий університетський устав 1893 р., згідно із яким доступ до університетських лекцій жінкам було закрито.

Міністерство народної освіти із 1886 н.р. заборонило здійснювати новий набір на курси і київські жіночі курси припинила свою роботу до 1906 р. Професори Київського університету в 1900 і в 1904 рр. робили спроби домогтися поновлення набору на вищі жіночі курси, але міністерство внутрішніх справ признавало відкриття їх в Києві «навчасним»⁵.

На початку ХХ ст. завдяки частковій лібералізації під час революції 1905-1907 рр., а також зважаючи на численні петиції та звернення жінок, громадськості та професорів університету Св. Володимира, стало можливим відновлення ВЖК у Києві. Згодом отримано дозвіл на їх створення у Харкові та Одесі.

У Києві функціонувало чимало жіночих освітніх закладів середнього рівня: жіноча гімназія Міністерства освіти (1869-1920), приватна жіноча гімназія М. Клаусіні (1910-1920), приватна жіноча гімназія А. Бейтель (1890-1909), приватна жіноча гімназія М. Левандовської (1904-1920), приватна жіноча гімназія В. Жеребцова і А. Короткевич (1905-1919), приватна жіноча гімназія Л. Браткова (1905-1908), приватна жіноча гімназія Є. Євсєєвої (1903-1920), приватна жіноча гімназія С.Ігнатієвої (1904-1920), приватна жіноча гімназія А. Титаренко (1910-1920), Фундуклеївська жіноча гімназія (1859-1919), Києво-По-

дільська жіноча гімназія (1865-1920), приватна жіноча гімназія М. Міснікової і Є. Доманської (1910-1919), приватна жіноча гімназія при лютеранській церкві (1905-1912), приватна жіноча гімназія І. Конопацького (1903-1920), приватна жіноча гімназія В. Трифонової (1909-1920), Київська міська жіноча гімназія М. Стельмашенко (1911-1919), Київський інститут благодійних дівчиць (1833-1919), приватна жіноча гімназія О. Дучинської (1878-1919), Перше київське жіноче училище духовного відомства (1908-1919), київський жіночий навчальний заклад першого розряду Новицької (1903-1905), приватна жіноча гімназія А. Жекуліної (1905-1920), восьмикласна жіноча гімназія з правами для учнів В. Перепяткович (1915-1918), приватна жіноча гімназія Е. Крюгер (1897, 1900, 1904, 1906-1911, 1915-1920), приватна жіноча гімназія Н. Байкової (1913-1919), Друге київське жіноче училище духовного відомства (1878-1919), жіноча спеціальна гімназія А. Алексеевої (1915-1920), київські жіночі самаритянські курси (1906-1915), жіноче комерційне училище Л. Володкевич (1900-1920), Київська жіноча гімназія Корницької (1909-1911), Київська жіноча гімназія Дьоміної (1907-1908), приватна жіноча гімназія С. Львової (1907). Це яскраве свідчення того, що жінки прагнули навчатися, а згодом здобувати вищу освіту у вищій школі.

У 1906 році було відновлено Київські ВЖК у складі історико-філологічного та фізико-математичного відділу, а із 1907 року долучено юридичний та медичний відділи, останній невдовзі відокремився у самостійний навчальний заклад. Процес офіційного визнання Київського ВЖК, як вищого навчального закладу, повністю завершився лише у 1913 році, після розгляду навчальних програм Київських курсів у Міністерстві народної освіти. Це дало можливість випускницям складати державні іспити без будь-яких додаткових умов. Довершенням вищого навчального закладу стала розбудова власного корпусу курсів у 1914-1915 роках, обладнаного за найвищими стандартами існуючих у той час університетів.

Київські ВЖК як університетський заклад освіти мав і неофіційну назву – «жіночий університет Св. Ольги», але вона не набула юридичного затвердження. За дослідженням К. Кобченко, 70% курсисток були українками, ще частина - з прилеглих територій де українське населення було чисельним (Кубанська, Чорноморська, Курська, Саратовська губернії). Чимало й слухачок з України навчалися на ВЖК Петербурга та Москви, де мали змогу слухати курси української історії.

Викладання на Вищих жіночих курсах проводилось за університетськими програмами, але з деякими особливостями, що впливали із неузгодженості програм чоловічих та жіночих гімназій. Та це не завадило у 1913 році Міністерству Народної Освіти дозволити слухачкам курсів складати іспити та отримувати дипломи нарівні із студентами університетів⁶.

На початку ХХ століття лекції із логіки на Київських ВЖК у 1911-1915 рр. читав приват-доцент, а згодом професор Степан Андрійович Ананьїн (1875-1942). Він викладав ще й на Київських вищих жіночих курсах створених А. Жекуліною (1912-1916) та у Фребелівському педагогічному інституті (1911-1918). У власних лекціях із логіки С. Ананьїн опирався на праці Зігвартта, Мілля, Владіславлева, Введенського, Троїцького, Дробиша, Вунда. Прочитані ним на курсах лекції із логіки було опубліковано у 1913⁷ та 1914 роках⁸.

Відомо також, що лекції із логіки в 1907-1913 рр. на курсах викладав Павло Васильович Тихомиров (1868-?)⁹. Приват-доцентом кафедри філософії Університету Св. Володимира він був затверджений із 1907/1908 навчального року. Павло Васильович був фігурою неординарною, він вирізнявся не лише енциклопедичними знаннями, а ще й педагогічною майстерністю. Майбутній професор-мовознавець П. Плющ, який у 1920-1921 рр. слухав лекції П. Тихомирова, згадував про нього: «На його лекції з логіки й соціології сходилися всі студенти словесного й історичного відділів. Павло Васильович не був рафінованим красномовним лектором, але нас чарував його глибокий розум, надзвичайно самобутня мова, блискуче знання предмета і завжди оригінальні, дотепні приклади з літератури і з оточуючого життя. Імпонувала нам, студентам, і його зовнішність – його високий зріст і простацьке, грубувате, але розумне й симпатичне обличчя. Ніхто з викладачів інституту в нашому уявленні не втілював у собі так яскраво образ ученого, як він...»¹⁰.

Відомий філософ Густав Густавович Шпет (1879-1937) розпочинав свою педагогічну діяльність на посаді викладача логіки. За спогадами учениць, його вважали найбільш неординарним педагогом. Це був молодий учитель, що лише рік як закінчив навчання із золотою медаллю у Київському університеті Св. Володимира. Вчителем логіки він пропрацював лише рік у Фундукліївській гімназії 1906-1907 акад. роках. Цього самого року тут закінчувала навчання і Анна Горенко (Анна Ахматова). Про його цікаві уроки відомо із спогадів однокласниці Анни, Віри Беер. Густав Густавович вчив аналізувати, співставляти здавалось би не поєднані предмети та явища¹¹. Після закінчення гімназії майбутня поетеса вступила на юридичний факультет ВЖК у Києві. Серед найбільш позитивних явищ у освітньому процесі жіночих курсів слід виділити систему «семестрових карток». Слухачки мали право вибору предметів та викладачів і до початку семестру заповнювали «семестрову картку», в якій відзначали предмети, які вони обирають для даного семестру та професорів. У одній із своїх автобіографій Анна Ахматова зазначає, що поки доводилось вивчати історію права та латинь, вона була задоволена, а коли з'явилися чисто юридичні предмети, то до курсів вона охолола і покинула їх.

Важливе значення у навчально-виховному процесі педвузу надавалося загальнопедагогічній підготовці, що було б неможливе без високого рівня професорсько-викладацького складу. Тут у різні роки викладали відомі професори С. Ананьїн («Історія педагогіки»), В. Зеньківський («Психологія і Логіка»), І. Стешенко («Логіка та дидактика»), Л. Кудрявцев («Вступ до філософії»). Навіть після закриття вузу в 1920 р., у результаті реорганізації освітніх установ, багато партійних радянських працівників для своїх малих дітей воліли наймати нянюк із числа колишніх випускниць цих курсів, оскільки вини вважалися найкращими виховательками¹².

Демократизації академічного життя сприяла революція 1917 року. Так, у 1919 році було відкрито філософське відділення на історико-філологічному факультеті. Саме у цей час збільшилась кількість українознавчих дисциплін за ініціативою самих слухачок. Розпочалась організація українського відділення курсів, яке мало перетворитися на український історико-філологічний факультет Київських ВЖК. Навчальні плани українського відділення вже було створено та схвалено радою історико-філологічного факультету, проте утвердження радянської влади у 1919 році завадило створенню довгоочікуваного відділення. Не зважаючи на складне становище, Київські ВЖК діяли і у 1917-1920 роках, коли Київський університет не працював. Після утвердження радянської влади, у світлі нової освітньої політики існування окремого жіночого університету було позбавлено усякого сенсу.

Після революційних подій, на початку 20-х років, проводилась реорганізація вищої школи в Україні, відбулося злиття ВЖК з іншими вищими навчальними закладами та утворення на їх базі нових. Так, на засіданні Наукової ради при управлінні Вищих шкіл у липні 1920 року 3-й та 4-й курси Київського університету, Українського університету, Вищих жіночих курсів, Вищих педагогічних курсів А. Жекуліної, Фребелівського інституту були виділені у окремий прискорений випуск під назвою «Тимчасових педагогічних курсів» із двома відділами: фізико-математичний та історико-філологічний. Навчання проводилося у приміщенні Київських ВЖК. Пізніше на основі такого об'єднання вузів було утворено Інститут народної освіти (ІНО). А у результаті закриття Новоросійського університету, Одеських ВЖК, Міжнародного інституту у Одесі була утворена Єдина радянська вища школа¹³.

Попри труднощі, утворення КВЖК із правами вузів було результатом тривалої боротьби передової інтелігенції за рівноправність жінок. Серед випускниць курсів, що відомі своїми науковими працями слід відзначити археологів Катерину Мельник-Антонович та Валерію Козловську, Анну Іконникову та Олену Доброграєву, Наталію Полонську-Василенко. Випускницею КВЖК була й Серафима Славутинська, засновниця жіночої гімназії у Кам'янці-Подільському.

На початку ХХ століття на теренах України зростає кількість вищих жіночих навчальних закладів, що сприяли отриманню вищої освіти тисячами жінок та суттєво вплинули на розвиток освіти в Україні. Діяльність Вищих жіночих курсів на території України була надзвичайно важливою складовою для формування інтелектуального соціуму, водночас досвід викладання філософських дисциплін набуває особливого значення в умовах творення української вищої освіти.

Примітки:

1. Малинко И.Г. Деятельность Высших женских курсов на Украине / И.Г. Малинко // Вопросы истории СССР. – 1983. – Вып. 28. – С. 129.
2. Біліченко А. Київське меценатство ХІХ століття: факти, події, персоналії / А. Біліченко // Вища школа. – 2010. – №9. – С.100-105.
3. Прудивус С.В. Київські Вищі жіночі курси. – Режим доступу: <http://kurpienko.info/prudivus-s-v-kiyivs-ki-vishhi-zhinochi-kursi/3/>
4. Лихачова Е. Материалы для истории женского образования в России. 1856-1880 / Е. Лихачова. – СПб., 1901. – С. 525.
5. Кобченко К.А. «Жіночий університет Св. Ольги»: еволюція прав Вищих жіночих курсів / К.А. Кобченко // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2004. – Вип. 71/72. – С. 65-69.
6. Докладная записка о положении Киевских Женских курсов // ДАМК, спр. 609, арк. 1–5 («Докладная записка бывшего директора высших женских курсов о положении этих курсов», 17 мая 1920), арк. 1
7. Ананьин С.А. Лекции по логике / С.А. Ананьин. – К. : Издание слушательниц Высших женских курсов, 1913. – 156 с.
8. Ананьин С.А. Логика. Лекции, прочитанные на историко-филологическом факультете Высших женских курсов / С.А. Ананьин. – К. : Издательница Покровская, 1914. – 175 с.
9. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1901-1912 / Преподаватели и воспитанники. – 61 с.
10. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – С. 206.
11. Ольшанская Е. Анна Ахматова в Киеве / Е. Ольшанская // Серебряный век. – К., 1994. – С. 5-27.
12. Нижник В. Освітні проблеми київських дівчат у пореформений період / В. Нижник // Вісник Київського національного університету. Серія: історія. – 2006. – №82-84. – С. 71-74.
13. Нижник В. Жінка та вища освіта в Російській імперії в другій половині ХІХ ст. (На прикладі Київських жіночих курсів). // Наукові записи з української історії. – 2006. – Вип. 18. – С.72-76.

Исследуется деятельность Киевских Высших женских курсов, возможности и условия их формирования в рамках образовательных и общественно-исторических перемен второй половины ХІХ – начала ХХ веков. Анализируются проблемы преподавания логики в киевском высшем женском образовательном учреждении.

Ключевые слова: *Киевские Высшие женские курсы, преподавание логики, С. Ананьин, С. Гогоцкий, Е. Гогоцка, П. Тихомиров, Г. Шпет.*

Отримано: 10.10.2015 р.